

PROJEKT KONFLIKTNÍ MÍSTA PAMĚTI

Výukový materiál
**Vybrané menšiny
v Československu v 50. letech**

anti-komplex

CÍLE

Žáci...

1. seznámí se s poválečnou historií Československa z pohledu menšin Němců a Romů, pro které nástup komunistického režimu po roce 1948 znamenal změnu a zlepšování životních podmínek;
2. seznámí se v případě německé menšiny s tím, jaký dopad mohla mít na jejich životy okleštěná občanská práva – co znamenala pro jednotlivce konfiskace osobního majetku, nutnost žádat o povolení ke sňatku úřady nebo nemožnost vybrat si, kde bude bydlet;
3. zjistí, proč Romové po válce přišli do českých zemí, ve kterých odvětvích průmyslu byli nově příchozí potřební, co je k příchodu do českých zemí motivovalo;
4. poznají, jak na dobu 50. let a dosídlování pohraničí vzpomínají pamětníci.

OBSAH LEKCE

- Poválečné uspořádání národnostních poměrů v Československu.
- Osídlování pohraničí v průběhu 50. let.
- Německá menšina v Československu a jak s ní bylo nakládáno po roce 1945.
- Příchozí Romové a jejich osídlování pohraničí.

Anotace

Padesátá léta v Československu, a zejména jejich první polovina jsou vnímána jako jedna z nejtemnějších kapitol našich moderních dějin. Zatímco na jedné straně na popravištích a v komunistických pracovních táborech a vězeních umírali a trpěli nevinní občané, kteří byli perzekvováni na základě příslušnosti ke společenským vrstvám vnímaných komunistickým režimem jako nebezpečné, otevíral se na straně druhé před velkou částí společnosti zcela nový život, pomalu se osvobozující z dozvuků války. Životní úroveň obyvatel se ve srovnání s válečnými lety pomalu zvyšovala, i přes nepříznivé dopady měnové reformy v roce 1953. V tomtéž roce byl také zrušen přidělový systém na potraviny. Velká část občanů pocházejících z předválečného chudého dělnického prostředí zažívala skutečný sociální vzestup. Mezi skupiny obyvatel, kterým padesátá léta přinesla pomalé zlepšování životních podmínek, patří rovněž tradiční menšiny historicky usazené na území českých zemí a Slovenska – Němci a Romové. Němcům, kterých zůstávalo i po poválečných odsunech v letech 1945–1946 v Československu okolo dvou set tisíc, začala být od konce 40. a začátku 50. let navracena občanská práva, která krátce po válce – zejména na základě Benešových dekretů – ztratili. Stát s Němci (v důsledku ideové proměny, kterou společnost s nástupem nového režimu prožívala) začínal opět počítat a bylo třeba ustavit fungující soužití. Na Romy, kteří přicházeli do českých zemí a na Moravu ze Slovenska v rámci poválečné osídlovací kampaně pohraničí, začalo být počátkem 50. let pohlíženo jako na společenskou skupinu, jejíž specifika je třeba prostřednictvím tzv. „převýchovy“ nivelizovat a zároveň pro ni vytvořit v podmínkách budování nového státu skutečně rovnoprávné postavení. Předkládané příběhy mají pomoci ukázat, že „naše dějiny“ jsou v podstatě etnocentrické a nejsou zatím schopny menšiny do „velkého vyprávění“ zapojit.

Evokační aktivita

Kam patřím?

Cíle: Studenti si uvědomí, jaký vliv může mít automatické „nálepkování“ lidí podle vnějších znaků

Pomůcky: Zdravotně nezávadné barevné nálepky

Popis činnosti: Připravíme si několik druhů barevných nálepek, většinu nálepek jedné barvy a přibližně stejně (dvě až tři) nálepky dalších barev. Studenti si stoupnou do kruhu a zavřou oči, pedagog jim nalepí na čelo nálepky. Zastoupení jednotlivých barev není rovnoměrné, některými barvami mohou být označeni jednotlivci nebo malé skupinky. Někteří nemají nálepku žádnou.

Po skončení aktivity následuje diskuse o pocitech studentů, kteří patřili k většině a k menšině, a těch, kteří nepatřili nikam. Jak se cítili? Mohli svoji situaci nějak ovlivnit? Co by se dalo na situaci podle nich změnit? Aktivita je vhodná jako startovací také proto, že studenty rozhýbe.

Narativ č. 1: O těch, kteří zde zůstali s námi

29. listopadu 1949, víc než čtyři roky po skončení války, bylo novým vládním nařízením umožněno stovkám tisíc osob, které byly ve víru poválečných událostí označeny za Němce a staly se tak občany druhé kategorie, získat zpět československé státní občanství. Tento krok oznamoval nový směr v politice státu vůči těm Němcům, kteří z nejrůznějších důvodů nebyli odsunuti v prvních poválečných letech. Během roku 1950 byly kladně vyřízeny téměř všechny žádosti o vrácení československého občanství (přibližně 90 000 žádostí), asi 40 000 Němců však o navrácení občanství (zejména kvůli negativním zkušenostem s československým státem) nemělo zájem a byli podle dobového slovníku označováni jako „bezdomovci“. Tuto ožehavou situaci, kdy na území státu žil velký počet osob nepodléhajících například branné povinnosti, vyřešil až nový zákon umožňující kolektivní udělení občanství, který následoval v dubnu roku 1953. Vstřícným gestem ze strany státu byl i proces navrácení rodinných domků (do velikosti dvou malých bytů), které byly Němcům po válce na základě Benešových dekretů zkonfiskovány. Dekonfiskace však byla úspěšná jen u části Němců. Bránilo jí například zničení toho, co se mělo vracet (naprostá devastace domů nebyla zejména v pohraničí výjimkou), to, že konkrétní domky byly obsazeny novými uživateli, nebo nedostupnost původního majetku pro ty Němce, kteří byli v rámci akce „rozptyl“ na konci 40. let odsunuti z pohraničí do vnitrozemí Československa. Snaha vrátit Němcům ušlý zisk z let 1945–1948, kdy jim bylo kvůli jejich „němectví“ plošně sráženo 20 % ze mzdy, byla neúspěšná a po měnové reformě roku 1953 i bezúčelná. Celkově bylo toto období charakterizováno snahou o narovnání vztahů mezi Němci a majoritou a také

úsilím o to, nalézt modus vivendi vzájemného soužití.

Zatímco zejména do první poloviny 50. let docházelo k odstraňování diskriminačních opatření a snaze o narovnání některých dřívějších křivd ve vztahu k Němcům, na obecnější rovině zůstávalo otázkou, jak na Němce vlastně pohlížet. Zejména s ohledem na neúspěšnou menšinovou politiku první republiky a politickou ožehavost tématu nebyli Němci po celá 50. léta uznáni za menšinu a byli označováni nejrůznějším způsobem – například za „zbytky národnosti“. S tím souvisela i politika státu v kulturní a vzdělávací oblasti – nemyslitelné byly kupříkladu německojazyčné školy, nedůvěru okolí vzbuzovaly i kulturní aktivity spolků sdružujících československé Němce. Řadu těchto kulturních aktivit však organizovali Němci, kteří byli zároveň dlouholetými komunisty nebo antifašisty, a ti kritiku a podezřívavost vůči své kulturní a spolkové činnosti vnímali obzvlášť trpce. Proto když došlo roku 1955 k oficiálnímu ukončení válečného stavu se Spolkovou republikou Německo, otevřely se znovu otázky (tentokrát dobrovolného) odchodu Němců z republiky za účelem sloučení rodin nebo kvůli neutěšené sociální situaci. Od roku 1959 pak mělo být vystěhování bez větších průtahů povolováno jak Němcům loajálním, tak „nebezpečným revanšistům“. Dubnová ústava roku 1960 zúčtovala s celým obdobím od roku 1945 tím, že Němce nezařadila na seznam státem uznaných menšin, což bylo pro mnoho z nich opětovným potvrzením toho, že v Československu nejsou vítáni. Následná masová emigrace Němců do SRN v průběhu 60. let znamenala rozpad většiny německých kulturních společenství a spolků a faktický zánik jejich společenství na území Československa.

AKTIVITA:**GOTTWALD NÁM KONEČNĚ POVOLIL SVATBU**

Cíle: Studenti zhodnotí dopady diskriminačních opatření na životy jednotlivců

Pomůcky: Úryvek textu z knihy *Nejsou jako my*

Popis činnosti: Studenty rozdělíme do menších skupin přibližně po třech až čtyřech. Dáme jim přečíst text uvedený níže. Poté co si studenti text přečtou, sdělíme, že neudělení státního občanství bylo překážkou například v uzavírání sňatků, kdy bylo třeba v případě, že jeden ze snoubenců neměl státní občanství, požádat o výjimku, která nemusela být udělena (o povolení k sňatku bylo třeba žádat až do roku 1953). Diskutujeme se studenty, jaké další dopady mohlo neudělení občanství mít na životy lidí (nemožnost studovat, zvolit si odpovídající práci, rozhodovat o tom, kde budu bydlet, atp.). Na závěr studenty vyzveme, aby jednotlivé situace zkusili rozehrát v krátké divadelní scéně (každá skupina si vybere jedno z témat).

Vážený soudruhu ministře,

Prosím mnohokrát o prominutí, že Tě obtěžuji, vědouc dobře, jak je Tvůj čas drahocenný. Ale Ty jsi moje jediná naděje v mém trápení (...). Po všem utrpení byli bychom nyní šťastni. Jen jednu velkou bolest máme. A ta je, že má dcera (...) nemá dosud státní čl. příslušnost. To jí dělá velkou starost, cítí se jako host a velice jí to trápí. Lidé jsou zlí a ona se trápí každým postranním slovem (...).

Z dopisu Marie Ottové ministru vnitra Noskovi, 1. září 1948

Udělení občanství bylo dceři Marie Ottové 25. ledna 1949 opětovně zamítnuto, byla zároveň upozorněna, že „během roku vyjde však nový zákon o nabývání čl. občanství, podle kterého však jistě příslušnost čl. získáte. Proto se nyní odvolání nevyřizují a čeká se na jeho vyjití“.

Zdroj: Spurný, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Antikomplex, Praha 2011, s. 191–192.

AKTIVITA: OBRAZ DOBY

Cíle: Poznání dobové rétoriky, zamyšlení se nad situací německé menšiny

Pomůcky: Text z *Rudého práva*, tenký barevný fix

Popis činnosti: Studenty rozdělíme do skupin po čtyřech. Rozdáme jim úryvek textu uvedený níže s tím, že si jej mají přečíst a podtrhnout ty části textu, kde je vyjádřen vztah Němců a majority. Snažíme se vzbudit ve studentech citlivost k obsahu textu a poukázat na drobné nuance dokládající vztah Němců a majority (Němci žijící na území „naší vlasti“, zapojení do „naší budovatelské práce“, dostane se jim občanství v „naší republice“). Poté co jednotlivé skupinky přednesou svoje zjištění, diskutujeme se studenty: Na jaký vztah mezi oběma skupinami obyvatel tato rétorika ukazuje? Jaké důvody uvádí text pro to, že by se mělo Němcům občanství plošně navrátit? Jak by se studenti zachovali v situaci Němců, stáli by o české občanství?

Ústavně-právní výbor Národního shromáždění (...) projednával ve své schůzi dne 21. dubna t. r. návrh zákona tisk č. 703, podle kterého se dostane státního občanství v naší republice osobám německé národnosti, které je dříve pozbyly, avšak nyní mají bydliště na území naší republiky, zde žijí a pracují jako bezdomovci. (...) Řešení, navržené zákonem, je možné provést proto, že převážná část Němců, žijící na území naší vlasti, se zapojila důsledně do naší budovatelské práce. Spolu s českými a slovenskými pracu-

jícími plní úkoly, které jsme si dali v Gottwaldově pětiletce. Je nemálo případů, že mnozí dělníci a ostatní pracující německé národnosti jsou ve svých závodech vzornými pracovníky vyznamenanými za výsledky své práce.

Zdroj: článek K zákonu o udělení čs. občanství, *Rudé právo*, 25. dubna 1953, s. 4
<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1953/4/25/4.png>

Možné doplnění k narativu 1:

- 1. Publikace mapující výpovědi tří generací příslušníků německé menšiny v Čechách: Zůstali tu s námi.** Antikomplex, Praha 2013.
- 2. Československé filmové týdeníky – dekonfiskace**
<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10116288585-archiv-ct24/211411058210010/titulky/#t=0m15s>
(17:51 – 19:07 – k tématu dekonfiskace – udělování dekretů na domky horníkům v Bílině (r. 1946))
- 3. Československé filmové týdeníky – ztráta občanství**
<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10116288585-archiv-ct24/211411058210010/titulky/#t=0m15s>
(00:15 – 00:24 – k tématu ztráty československého občanství Němců a Maďarů v roce 1945)

Narativ č. 2: O těch, kteří přišli dosídlit pohraničí

Ze zhruba 6000 převážně usedlých Romů, kteří žili před válkou v českých zemích, jich koncentrační a vyhlazovací tábory přežilo pouhých 583. Bezprostředně po konci války začalo být pohraničí dosídlováno nejrůznějšími skupinami obyvatel, aby bylo možno nahradit Němce určené k odsunu – a slovenští Romové byli jednou z těchto skupin. Do českých měst tak přišly stovky slovenských Romů, aby zde pracovali na stavbách a v těžkém průmyslu a pomáhali budovat poválečné Československo. Vznikalo husté osídlení Romů v Ostravě, na Kladně a v oblasti bývalých Sudet, jen menší počet Romů přichází na jižní Moravu, dříve Romy relativně hustě osídlenou, větší počet Romů později přilákaly pracovní příležitosti hlavního města Prahy. Jejich příchod do pohraničí však nebyl jednoduchý. Obtížný byl pro ně (ale i pro další skupiny obyvatel, kteří osidlovali pohraničí) kulturní přechod z venkovského prostředí do prostředí velkých průmyslových měst. Většina jich nehovořila ani česky, ani slovensky (případně používali etnolekt slovenštiny), což znepokojovalo obyvatele pohraničí. To bylo podle dobové rétoriky pokládáno za „zaslíbenou zemi Slovanů“ a Romové byli z uvedených důvodů vnímáni jako „cizí“ element. Roku 1950 došlo ke změně vnímání Romů, jejich specifické společenské postavení začalo být vysvětlováno jako důsledek „kapitalistického útlaku“ a začalo na ně být pohlíženo jako na společenskou skupinu, jejíž specifika je třeba prostřednictvím tzv. „převýchovy“ nivelizovat a zároveň pro ni vytvořit v podmínkách budování nového státu skutečně rovnoprávné postavení.

Základním stavebním kamenem pounorového režimu byla víra v rovnost jednotlivců, kteří už v budoucí socialistické společnosti neměli být posuzováni podle etnického klíče. Mělo dojít k jejich úplnému zrovnoprávnění a zejména v tomto duchu se nesla státní politika zaměřená na postavení Romů. Snahou bylo vykořenit zažitě stereotypy ze strany majority a zároveň přimět Romy, aby se do budování socialistické společnosti aktivně zapojili a stali se její integrální součástí. Emancipace se měla odehrávat prostřednictvím práce, která byla na jednu stranu vnímána jako výsada a zároveň jako prvořadá povinnost socialistického občana. Romským dětem mělo být poprvé v historii poskytnuto školní vzdělání (bohužel pro toto „dobro“ neváhali někteří aktéři na lokální úrovni přikročit k odebírání dětí z rodin). Tato integrační politika narážela na nedůvěru jak ze strany majority, tak samotných Romů, a po celá 50. léta ji charakterizoval boj proti diskriminaci a předsudkům a zároveň víra v naprostou legitimitu snah o „převýchovu“ Romů. Tyto snahy, nesené zpočátku zejména revolučním idealismem, se postupně proměňovaly a dostávaly represivnější podobu. Vyvrcholily v roce 1958 přijetím Zákona o trvalém usazení kočujících osob, který místní správní orgány uchopily zejména jako možnost provést soupis obyvatel pokládaných za Romy a donutit k usazení ty zbývající Romy, kteří v té době ještě kočovali. Tato složitě organizovaná akce byla symbolickým dovršením uplynulého období a dokládala také to, že se stát a KSČ, která jej reprezentovala, proměnily z nositele revolučního étosu v konzervativního garanta pořádku a jistot.

AKTIVITA: CESTA ZA NOVÝM ŽIVOTEM

Cíle: Studenti se zamyslí nad potřebou dosídlit pohraničí konkrétními skupinami

Pomůcky: Československé filmové týdeníky, dva texty

Popis činnosti: Studenti nejprve zhlédnou filmové ukázky a pak si rozdělí do menších skupinek přečtou texty o Romech, kteří přišli se svými rodiči dosídlit pohraničí v 50. letech. Posléze se studenti diskutují a jejich odpovědi zapisujeme na tabuli.

Navržená témata k diskusi:

- Proč bylo nutné osídlit různými skupinami obyvatel?
- Ve kterých odvětvích průmyslu byli nově příchozí potřební?
- Co je motivovalo k příchodu do českých zemí?
- Jak vzpomínají na tuto dobu pamětníci, o nichž jste si četli?
- Znáte nějakého pamětníka, který se v této době stěhoval za prací?
- Znáte nějakého romského pamětníka, který pamatuje tuto dobu?

Filmové ukázky:

Československé filmové týdeníky

<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10116288585-archiv-ct24/211411058210010/titulky/#t=0m15s>

(05:37 – 6:39 – budování pohraničí (r. 1946))

(22:13 – 23:40 – nábor do odlehlých zemědělských krajů – Tachovsko (r. 1954))

Texty:

Michal Čonka (nar. 1935) se narodil romským rodičům ve slovenském Šariši, pocházel z osmi sourozenců. Za války z obce rodina odešla a po návratu po konci války našla z rodné chalupy jen ruiny. V regionu panovala velká bída. Rodina přesídlila roku 1947 do Hronova, kde to bylo podle pana Čonky „jako v ráji“. V 50. letech získal v Karlových Varech výuční list, naučil se česky.

Zdroj: <http://www.pribehy20stoleti.cz/2013/601>

Jan Horváth (nar. 1936) pochází z Nálepkova na východním Slovensku. Do českých zemí přišel se svou rodinou v první polovině 50. let kvůli lepším pracovním podmínkám. V 15 letech začal pracovat na stavbách. V Čechách také nastoupil na vojnu.

Zdroj: <http://www.leperiben.cz/co-se-deje/archiv-udalosti/rozhovory/jan-horvath-1936>

Andrej Červeňák (nar. 1947) se narodil nedaleko Staré Lubovni v rusínské oblasti na severovýchodním Slovensku. Po válce do českých zemí nejprve odešli za prací jeho rodiče a prarodiče, poté zbytek rodiny. Pan Červeňák se usadil v Ostravě-Porubě, kde po absolvování povinné vojenské služby získal byt a založil rodinu. Celý svůj život až do důchodu pracoval u technických a zahradních služeb města Ostravy. Dnes žije stále v Porubě a stará se o svou malou zahrádku.

Zdroj: <http://www.leperiben.cz/co-se-deje/archiv-udalosti/rozhovory/andrej-cervenak-1947>

Další texty k jiným menšinám:

Ilias Michopoulos (* 21. 6. 1938)

Narodil se v obci Glikoneri v pohoří Gramos na severu Řecka. Jeho otec bojoval jako komunistický partyzán proti Italům, Němcům a nakonec v občanské válce proti vládě dosazené západními mocnostmi. Ilias spolu se svými sourozenci sdílel osud dalších tisíců dětí z partyzánských rodin, které byly v roce 1948 vyslány do sprátelených socialistických států. Dostal se do Československa a několik let strávil po dětských domovech.

„Jako dítě jsem zažil dvě války – tu s Italy a Němci, v které se Řekové sami osvobodili, a pak válku občanskou, která trvala až do roku 1949. Tatínek v obou bojoval jako partyzán a doma nám scházel. (...) Válka skončila, ale krátce poté, co se táta vrátil, začaly zase boje. Naši lidé se neshodli s tím, aby jim Angličané a jimi dosazená vláda něco diktovali. Osvobodili jsme se sami a chtěli jsme o sobě rozhodovat. (...)

Naše oddíly, říkáme naše, protože tam byl můj táta, dokázaly bojovat jedině partyzánským, sabotérským způsobem, převážně v noci. (...) Bojovali jsme až do roku 1949. Padlo mnoho desítek tisíc lidí, ale nakonec jsme válku prohráli. Pak jsme byli vyhnáni do všech států, které nás přijaly, ať to byli Albánci, Jugoslávci, Bulhaři, Češi, Poláci, Maďaři nebo Rumuni.

V osmačtyřicátém roce, když probíhaly nejkruťší boje, někteří – podle mého názoru velmi rozumní – lidé z odbojové části rozhodli, že z oblasti, kde ostrý střet armád vyvrcholil, vystěhují za hranice určitý počet dětí od čtyř do patnácti let. (...) Já jsem byl mezi nimi. Šli jsme pěšky. Musel jsem odejít od rodiny, od maminky, dědečka, babičky. A nejen já jako desetiletý kluk, ale i sestra, které bylo tehdy sedm, a druhá sestra, čtyřletá. Co ta čtyřletá holka se mnou? Dokud jsem mohl, nesl jsem ji, potom ji nesli další kluci. Bylo nás z naší vesnice celkem osmdesát, všechno děti od čtyř do patnácti let. Takhle jsme pěšky absolvovali 30 kilometrů k albánským hranicím, s doprovodem dvou ozbrojenců z povstalecké armády, kteří nám ukázali cestu. Přes hranice nás propustili a šli jsme nazdařbůh. (...) Celou tu trasu jsme šli strašně dlouho, vyhladovělí, špinaví. Jít jsme mohli vždycky jenom v noci, protože přes den nás navštěvovala americká letadla a pátrala po

nás. (...) Museli jsme přes lesy, nevyšlapanými stezkami. Za hranicemi pak už po nás nemohli pátrat ani nás bombardovat. Zkusili jsme si hodně. (...) V Albánii jsme byli asi měsíc, než se ujednálo, jak nás rozdělit. Náš los byl Mikulov. Československo si vzalo přes 3000 dětí se závazkem, že se o ně postará. Z Jugoslávie už jsme potom jeli vlakem až do Mikulova.

Měli jsme štěstí, že jsme se dostali právě do Československa. Po tom všem, co jsme prožili, nás Československá republika, a na to nikdy nezapomenu, přijala jako své, jako živé bytosti, které potřebovaly pomoci. Dali nám všechno, co mohli, a kolikrát i to, co nemohli.

Byli jsme zařazeni do dětských domovů, celkem jich bylo pro tenhle účel vytvořeno 104. Bylo to neskutečné. Dětské domovy vznikaly ze zámků a z dalších historických památek. Nechovali jsme se v nich špatně. Češi, kteří nás zažili třeba v Karlových Varech, dnes říkají, jak obdivuhodně jsme se tenkrát jako děti chovali. Ztratili jsme dětskou zlobivost a hravost a chovali jsme se jako dospělí. (...) Já ani nikdo z dětí do školy nechodil, neexistovaly školy, byla válka. Stejně jako oni jsem do Československa přišel negramotný. Měli jsme se připravit do školy. To nám dalo obrovskou práci a vyžadovalo to také velkou iniciativu českých učitelů a vychovatelů. Musím opravdu smeknout – a smekám celý život, co tady od osmačtyřicátého roku jsem – taková pomoc se poskytuje málokdy. Ubožákům, kteří trpí v dnešních válkách, se nedostává ani jedno procento pomoci, kterou jsme v tehdejších podmínkách, tři roky po válce, dostali my.

Rodiče přijeli v prosinci roku 1949 už jako poražení po ukončení občanské války. (...) Rodiče samozřejmě nemohli dát do domovů. Museli pro ně najít místo, kde by se mohli usadit, a to byla právě sudetská oblast, odkud se těsně předtím vystěhovali Němci. Zůstaly tu prázdné domy, kam je dopravovali a kde je prozatím ubytovávali, než se rodiny zase sejdou a dostanou vlastní byt. (...) Češi jim pomáhali, pořádaly se sbírky. Dostali tedy trochu šatstva a jídla, než se pro ně našla práce, aby si mohli sami vydělat nějaký groš a sami se o sebe postarat. O nás se ale starat nemohli. Rodiny se začaly scházet. Všichni se zklidnili – našli bezvadné

prostředí, možnost pracovat v lesích, na statcích, na polích a v továrnách, ať to byly textilky nebo lehké strojírenství. Lidé si museli zvyknout chodit do práce, vyučený nebyl nikdo. Ale zaučovali se tak rychle, že to Češi obdivovali. Během krátké doby už byli vyučení, s takovou chutní a takovým elánem, protože měli pocit, že za tu pomoc se musí nějak odvděčit. (...) My

Josef (* 29. 4. 1932) a Anna Vlkovi (* 21. 5. 1936)

Oba vyrůstali v evangelických rodinách v ukrajinském venkovském prostředí, v oblasti, kde Češi tvořili dvouprocentní menšinu. V zimě roku 1947 se se svými rodiči v rámci reemigrace Čechů ze SSSR přistěhovali do obce Chotiněves na Litoměřicku.

J.V.: „V roce 1939 se najednou Boratín – a s ním my všichni – ocitl v Sovětském svazu. A to byl veliký zlom. Volyňští Češi si začali uvědomovat, že život na Volyni pro ně bude čím dál tím obtížnější. Tou dobou si taky uvědomovali, že několik dalších generací už by bylo degenerováno příbuzenskými svazky.

Tenkrát, v devětatřicátém roce, když přišli Sověti, mi bylo sedm roků. Leccos z té doby si pamatuju a něco mám odposlouchané nebo nastudované. Nejdřív přišel politruk ze sovětského území a dělal tam ideologickou práci. Oni ho s českou vynalézavostí zpracovávali, a to tak, že mu dávali najíst a napít, čímž se ten člověk stával přístupnějším. Jenže pak musel vždycky pryč, protože ‚podléhal názorům nepřátel režimu‘. Takže se tam za dva roky vystřídali tři politrucci. Pak začali prosazovat socializaci venkova čili kolchozy a sovchozy. Samozřejmě, v Boratíně to bylo ještě vybičovanější, protože tam byla navíc i jiná náboženská ideologie a to se stalinovcům taky nelíbilo. (...) Záhy začala likvidace soukromého podnikání, čímž se mělo odstranit vykořisťování. Postupně začali všechny takzvané nepřátele režimu zavírat a vozit na Sibiř. Ty, kteří měli sto a více hektarů, vyvezli okamžitě. Všechny státní úředníky, ať už byli Poláci nebo jiné národnosti, také hned v devětatřicátém vyvezli na Sibiř, pokud možno v odkrytých vagonech v mrazech, aby byli mrtví, ještě než tam dojedou. (...) Když přišli Sověti, tak prostě všechno rozprášili a z dříve do velké míry oddělených stal jeden Boratín, český a ukrajinský,

jsme dobrovolně pracovali s elánem, s pocitem, že musíme práci odplácet, zaučit se, vyučit, vytvořit rodinu, vydělat si, zařadit se. Během krátké doby nám někteří Češi začali závidět. Protože naši lidé spořili, neutráceli, nechlastali, aby za krátkou dobu ukázali, že jsou schopní a že něco dovedou.“

a řídicím elementem byli Ukrajinci. Bolševici samozřejmě všechno hned zestátnili. (...) Pak přišla válka. Hitler napadl Sovětský svaz a tím se vlastně zachránila česká komunita na Volyni. Protože všichni věděli, že je čeká sibiřský osud, vlastně Němce vítali jako osvoboditele (...)

Jakmile se ve třiačtyřicátém roce vytvořila Svobodova armáda, bylo dohodnuto, že do ní můžou naši lidé vstupovat. Tak se vlastně do té armády dostali třeba i Rusíni, ale hlavní zdroj vojáků byla česká volyňská menšina, bylo to 12 tisíc vojáků. (...) Vlast našich předků byla v ohrožení a bylo třeba jí jít na pomoc (...)

V pětáctyřicátém už bylo v Košicích příslibeno přesídlení Čechů z Volyně a naši vojáci už byli v Československu, ale Stalin nás nechtěl pustit. Jednak nechtěl přijít o síly, které tam dokázaly dobře obdělávat zem a prosperovaly, ale hlavně nechtěl do Československa pustit protirežimní skupinu (...)

Jeli jsme v nákladních vagonech. Dvanáct dnů. Jeden vagon byl zhruba pro deset lidí. Protože nebylo možné se dohodnout s mužskou částí, která už byla v Československu, co je potřeba, bralo se všechno a myslím si, že to bylo zbytečné. (...) Těch 400 kilometrů po sovětském území jsme jeli skoro deset dnů a domácí obyvatelstvo si dobře uvědomovalo, že má příležitost z toho něco vyzískat. Nejdřív se musel nakrmit a napojit personál vlaku, pak všechny stanice, kterými se projíždělo. To znamenalo udělat sbírku. Naštěstí se Češi dost vybavili, z posledních prasat nadělali uzené a sádlo, navařili samohonku a chlebě napekli.“

A.V.: „Když jsme přejeli do Československa a na obzoru se objevily Tatry, byli jsme nadšení, byli jsme doma. Začali jsme zpívat naše písničky, bylo to krásné. (...) Přijeli jsme a na hranicích jsme hned dostali teplou polévku a čaj.

A tak to šlo dál, v Čechách postupně už tu byli od pětačtyřicátého. Boratínští jeli až na Litoměřicko a Žatecko. Zatímco těch 300 kilometrů na Ukrajině nám trvalo deset dnů, 750 československých kilometrů jsme přešli za dva dny.“

J.V.: „Vojáci, příslušníci armády, měli přednostní možnost obsadit zemědělské usedlosti, hospodářství po Němcích. (...) Volyňáci měli slíbené přednostní právo, navíc se u mnoha hospodářů, kteří přišli z vnitrozemí, ukázalo, že to nezvládají, a tak jim často bylo odebráno národní správcovství a statek dostal Volyňák, který si ho vybral. To všechno mělo negativní dopad, protože se říkalo, no jo, Volyňáci nám tady seberou to nejlepší. Jinde zase nebyli uspokojeni Volyňáci, takže situace byla opravdu špatná. V roce 1946 spousta našich vojáků spáchala sebevraždu. Při obsazování hospodářství se děly křivdy na obou stranách, to je celkem jasné. Vysídlení Němců ostatně taky není nor-

mální. Když tam už nějaký národní správce byl a měl to předat nějakému vojákovi, nemohlo to probíhat v přátelské atmosféře. (...) Už v devětačtyřicátém začali lidé ze zemědělských vesnic odcházet a později, když nastala socializace, už to byl úplně úprk, protože každý pochopil, že je lepší být zaměstnaný v továrně než hospodařit na polnostech...

První věc, která nás dost zasáhla, byla podmínka, že nesmí být víc než třetina statků v rukou Volyňáků. To bylo kruté, protože vesnice byly hodně rozstrkané. Tehdy nám nešlo o komunitu volyňských Čechů jako celek, to nebyla tak silná vazba. Naše společenství bylo založeno na vesnických základech, tam se odehrávaly všechny přátelské vztahy i spolkový život. Takže nám šlo o to, zachovat Český Boratín, a oni nám v tom bránili. Nakonec se nám to ale vlastně podařilo. Jak, to je pro mě dodnes záhada.“

*Zdroj: Antikomplex: Sudetské příběhy.
Antikomplex, Praha 2010.*

AKTIVITA: ZÁKON Č. 74

Cíle: Studenti se zamyslí nad potřebou dosídlit pohraničí konkrétními skupinami

Pomůcky: Text zákona č. 74

Popis činnosti: Studenti si přečtou text zákona č. 74 a diskutují následující otázky.

- Proč si myslíte, že byl vydán Zákon o trvalém usazení kočujících osob? Jaké měl důsledky?
- Má stát právo na odebrání dětí z rodin ve jménu jejich vzdělání?
- Jaké důsledky (dobré i špatné) může mít v tomto kontextu převýchova?

Zákon o trvalém usídlení kočujících osob ze dne 17. října 1958

§ 1

Národní výbory poskytují osobám, které vedou kočovný způsob života, všestrannou pomoc, aby mohly přejít k usedlému způsobu života; zejména jsou povinny těmto osobám pomáhat při opatrování vhodného zaměstnání a ubytování a působit výchovnými prostředky soustavně k tomu, aby se staly řádnými pracujícími občany.

§ 2

Kočovný způsob života vede ten, kdo se ve skupinách nebo jednotlivě toulá z místa na místo a vyhýbá se poctivé práci nebo se živí nekalým způsobem, a to i tehdy, je-li v některé obci hlášen k trvalému pobytu.

§ 3

Kdo setrvává při kočovném způsobu života, přestože mu byla poskytnuta pomoc k trvalému usídlení, bude potrestán pro trestný čin odnětím svobody na 6 měsíců až 3 léta.

§ 4

Ministr vnitra vydá v dohodě se zúčastněnými ústředními úřady předpisy k provedení tohoto zákona, v nichž může zejména stanovit, jakým způsobem budou prováděny dodatečné zápisy do matrik, zajištěna evidence a zjišťována totožnost osob, které vedly kočovný způsob života.

§ 5

Tento zákon nabývá účinnosti dnem vyhlášení, s výjimkou ustanovení § 3, které nabývá účinnosti dnem 1. března 1959; provedou jej ministři vnitra a spravedlnosti v dohodě se zúčastněnými členy vlády.

Zdroj: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-74/zneni-0>

Další novinové články týkající se zákazu kočování dostupné na:

http://zpravy.idnes.cz/konec-kocovani-romu-04v-/domaci.aspx?c=A140408_132421_domaci_jj

<http://www.romea.cz/cz/zpravy/slovensko-zakaz-kocovat-zasahl-jen-cast-romu-k-tradici-se-uz-nevratili>

AKTIVITA: KDO TO VŠECHNO PŘIŠEL?

Cíle: Studenti si uvědomí, kdo dosidloval pohraničí v průběhu 50. let, jaké všechny skupiny do pohraničí přišly a jaké dopady má tato kompletní výměna obyvatelstva na jeho současný stav

Pomůcky: Úryvky z knihy *Sudetské osudy*

Popis činnosti: Studenty rozdělíme do menších skupin přibližně po třech až čtyřech osobách a každé skupině dáme přečíst text. Následně každou skupinu vyzveme k prezentaci osudů svých pamětníků ostatním. V navazující diskusi otevřeme otázky:

- Jaké skupiny přicházejí osidlovat místní krajinu a jaká je jejich motivace?
- Jak vnímaly svůj nový domov skupiny, které přicházely?
- Souvisí podle vás poválečné dosidlování českého pohraničí s dnešním sociálním stavem na území bývalých Sudet?

Další materiály:

Studie mapující přístup komunistického aparátu k romské menšině v Československu. ZAPLETAL, T.: *Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu 1945–89*. Sborník ÚSTR dostupný na: <http://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik10-2012/kap03.pdf>.

- GJURIČOVÁ, J.: *Na okraji. Romové jako objekt státní politiky*. Praha 1999.
- GRULICH, T., HAIŠMAN, T.: *Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–58*. In: *Český lid*, roč. 73, 1986, č. 2, s. 72–85.

EXKURZE: JÁCHYMOVSKÉ URANOVÉ DOLY

Mezi lety 1946 a 1948 byli do Jáchymovských uranových dolů nasazeni na nucené práce Němci, z nichž mnoho patřilo k místním starousedlíkům, další sem byli sváženi z ostatních oblastí Sudet. Právě v jejich případě se utužování komunistického režimu stalo zároveň uvolněním – od roku 1949 začali být na nucené práce nasazováni političtí a další vězni, což společně s postupným navracením občanských práv znamenalo pro Němce osvobození od nejhroší nesvobody a bezpráví, kterým byli vystaveni ve 40. letech. Jáchymovsko se zároveň stalo regionem, kde na rozdíl od ostatního území Sudet koncentrace Němců zůstávala vysoká i po celá 50. léta. Po ukončení těžby uranu většina Němců region opustila, což vedlo k jeho dalšímu vysídlování a úpadku.

Zdroj: DVOŘÁK, T.: Těžba uranu versus očista pohraničí, Soudobé dějiny 12 (2005), č. 3–4, s. 626–671

Trasa: naučná stezka Jáchymovské peklo

Okolím Jáchymova vede 8,5 kilometru dlouhá naučná stezka se 12 zastaveními připomínajícími život tisíců politických vězňů z blízkých pracovních táborů při uranových dolech. Naučná stezka přináší informace nejen o uranových dolech a lágrech, ale také o krušnohorské přírodě a ekologii.

První informační tabule je umístěna u kostela sv. Jáchyma. Stezka pokračuje kolem Dolu Svornost a hornického skanzenu. Zakončena je u Šlikovského hradu, kde je výhled na město Jáchymov a okolní krušnohorské kopce.

Jednotlivá zastavení: Začátek stezky před kostelem sv. Jáchyma, Důl Svornost, Hornický skanzen spolku Barbora, Tábor Svornost, Městský rybník, Tábor Nikolaj, Důl Eduard, Ekologická zastávka – lesy, zastávka – Horký rybník, Tábory Eliáš, Tábor Rovnost, Šlikův Hrad

Otázky k exkurzi:

- V jakém kontextu jsou vám známé Jáchymovské uranové doly?
- Našli jste na informačních panelech na stezce zmínky o Němcích, kteří pracovali v uranových dolech v průběhu 40. a 50. let?
- Pokud ano, co o nich na informačních panelech stojí? Pokud ne, jak si vysvětlujete, že o nich zde není zmínka?

DOPORUČENÁ LITERATURA

- ARBURG, A.: Konstrukteři nového pohraničí. In: Dějiny a současnost, č. 7, 2010.
- DVOŘÁK, T.: Těžba uranu versus očista pohraničí. Soudobé dějiny 12 (2005), č. 3–4, s. 626–671.
- HALBWACHS, M.: Kolektivní paměť. Sociologické nakladatelství, Praha 2009.
- NOSKOVÁ, H. (ed.): K problémům menšin v Československu v letech 1945–1989. Praha 2005.
- PAVELČÍKOVÁ, N.: Romové v českých zemích v letech 1945–1989. Praha 2004.
- RÁKOSNÍK, J.: Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960, FF UK, Praha 2010.
- SPURNÝ, M.: Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960), Antikomplex, Praha 2011.
- SVAŠEK, M.: Narratives of Home and Homeland: The Symbolic Construction and Appropriation of the Sudeten German Heimat, Global Studies in Culture and Power, 2002.
- WAGNEROVÁ, A. (ed.): A zapomenuti vejdemo do dějin... Němci proti Hitlerovi. Životní osudy německých odpůrců nacismu v Československu, Praha 2010.

Webové portály:

Leperiben – paměť romských dělníků

www.leperiben.cz

Paměť národa

www.pametnaroda.cz

Rudé právo (1950–1989)

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo>

Soutěž Příběhy 20. století

www.pribehy20stoleti.cz